

הגדיל' הпроוף' קלין לעשנות בשדה-העבודה זה. הוא השתתף באופן קבוע בידיעות החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותה ובספריתה, שהוא היה אחד מעורכיה והוציא לאור את הספרים: תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מחתימת התלמוד עד תנועת יישוב ארץ-ישראל וארץ יהודת מימי העליה מבבל עד חתימת התלמוד. ספר דומה לזו האחרון על היישוב בגליל לא זכה לראות אור בחייו. שלושת הספרים האלה נועדו לסייע ולהקיף את הידע על היישוב היהודי בארץ-ישראל כל' צורתו ממש תקופה של אלפים וחמש מאות שנה. עבדה רבה וכחotta רבים השקיע בעריכת הכרך הראשון של ספר היישוב, השופך אור על הווי היישוב למקומתו מיימי חרבן בית שני עד כבוש ארץ-ישראל ע"י הערבים". להר"ש קלין הייתה אינטואיציה בריאה והשकפה בהירה. הוא דלה מיט מהספרות של התלמוד, המדרשים והכתובים האחרונים ושל הספרים החיצוניים, ובuzzורת צרופי טכסטים והבהיר מאירועים היסטוריים נסה לפטור בעיות טופוגרפיות, ואס לא תמיד הצלחה בצרופיו ובזיהויו, הרי עורר במחקריו את המחשבה וזירז אחרים למכת בדרכיו. הוא צבר בשקייה רבה חומרני בנין ובנה נדבן על גבי נדבן. חב' שנר חייו דעך בלא עת והוא לא גמר את אשר החל. הוא פיתח את מדע הטופוגרפיה ההיסטורית היהודית של ארץ-ישראל והעלתה אותה למדרגת מקצוע מיוחד של חכמת ישראל. זהה זכותו הגדולה.

פרופ' שמואל קלין ז"ל והאפייגראפיה היהודית

מאת משה שנבה

מחקרים רפואיים שמואל קלין ז"ל סובבים ברובם על ציר אחד: בירור העדויות הנמצאות בתחום', בספרות התלמודית, בספרות ימי הבינים, ב-*itineraria* ובמקורות ההיסטוריים לא יהודים, המעידים על שטחי יישוב או נקודות יישוב יהודים בא"י וקביעת מקומם. זה היה מפעלו החשוב במקצוע החדש הזה נתבררה עם הופעתו הראשונה בשדה חקירה זו בעולם המלומדים הלא-יהודים. העוטקים בתולדות א"י לכט תקופתיהן, כי הוא ידע מה שלא ידעו חברי הנוצרים ברובם, — את המקורות התלמודיים והמדרשים שבhem נשתרמה מסורת היה על תולדות היישוב היהודי עד תקופה מאוחרת למדי. כל עדות, אף הקטנה ביותר, הייתה יקרה בעיניו; לפ-כך היו גם הכתובות היהודיות בכל הלשונות שנמצאו בא"י ובגולה מעוררות את תשומת לבו, כי עדים אלה

היו מדובבים שפטים מתים בני דורות נשכחים. והוא עקב אחריהן ולמד אותן כמעט מיום התחילו בעבודתו המדעית ועד ימיו האחרונים.

במשך עשרים שנה ומעלה משנות חייו עשה ימים כלילות מתוך חರיצות גדולה, כדי לכבס את הכתובות היהודיות ולפרשן. הספר הראשון שפירסם בענף זה של מקצועו הוא כינוס כל הכתובות היהודיות שהשיגתן ידו עד שנת 1920, הלא הוא *Jüdisch-palästinisches Corpus Inscriptionum* (¹). זהו הניסיון הראשון מןין זה (²). השלה והרחבה שיטית של חלק מהכתובות נתן המנוח במאמרו: כתבות מבתי-כנסיות עתיקים בא"י (³). בסוף חייו, כונה לפני מותו, סימט את ערכות הכרך הראשון, חלק ראשון של ספר היישוב שבו כונסו גם כל הכתובות של א"י המעידות על יישוב היהודי חרובן בבית השני. איסופן ועיבודן עלו בגורלי. בעת העבודה הרגשתי עד כמה העיריך המנוח את העדים הבლתי-ספרותיים האלה המשמעיים את קול תקופתם לא תיווך או עיבוד ספרותי. העבודה האחורה שפירסם ברבעון זה מבוססת על כתובות יוונית-יהודית מרומה (⁴). כמעט בכל ספריו הוא מקדיש מקום מכובד לתעודות האפיקראיות (⁵). הוא דן בכתובות במאמרים מיוחדים רבים ומפרש (⁶). ברור ומובן הדבר, שכותבת ארמית או עברית קרובה לו יותר מכתובת יוונית-لاتינית.

שיטתו היא מיוחדת במיןה. הוא אינו הולך בדרךי מעבדהן של

(1) הספר כבר הוכן בתחלת שנת 1918, כי אז שלחו אל עמנואל לעף. בשנת 1909 נתפרסמה התוויה אשר לו. יש לשער כי מאז ואילך היה מעוניין בכתובות. אוסף הכתובות קיבל את צורתו הסופית באוצר הכתובות הנ"ל העסיק אותו בודאי במשך שנים אחדות.

(2) אין להביא בחשבון את האוסף שפירסם I. Oehler במאוסף *JMGW-M—LIII* (1909), עמ' 292; 302; 452-443; 538-525. קלין מזכיר אותו בקורסו ע', 1, העלה, 3, ומודגיש שהוא אינו שלם. — למעשה ישאר הקורפוס של קלין ספר-עורח שובל, כל זמן שלא יחרסם הכרך השני של פרויי, *Corpus Inscriptionum Judaicarum*. גם ספר היישוב, המכיל הרבה יותר כתובות מאוצר הכתובות של קלין והצעות קריאה שלמה יותר, לא ביטל את ערכו של האוצר הנ"ל. חשיבותו מוגבה נודעת להערכתו של קלין לכתובות רבות גם היום.

(3) ידיעות המכון למדעי היהדות (כתב האוניברסיטה העברית) ב' (תרפ"ה), ע' 23-38. באותה השנה נתפרסם מאמר הדן בכתובות גם בקובץ החברה העברית לחקרת א"י א', ספר שני.

(4) בר יוחניש מציפורி ברומי, ידיעות ז' (ח"ש), ע' 47-51.

(5) ע' למשל בספרו *תולדות היישוב*, שבו הוא מקדיש פרק לכתובות מבתי-כנסיות ובתי-אורחים ולכתובות של גבי קברים.

(6) ע' הביבליוגרפיה (של מאמרי המנוח), שאוסף יצחק ורפל בינה ספר א', תרצ"ט, מס' 273; 253; 231; 193; 176; 173; 162; 135; 121; 118; 109.

הכתובות היוניות, המפרשים אותן מתוך עצמן או מתוך השוואתן עם הכתובות היוניות הלא-יהודיות. השקפה זו אינה מספקת אותו. אמנם, מילומדים כדייסמן, דרך-משל, שאבו חומר רב מן השבעים ומן הברית החדשה, כדי להגיע עד חקר הכתובות; גם אלט הולך בדרך זאת. שניהם שואבים גם מידעותם את הספרות הנוצרית בכלל ומוסיפים על הבנת הכתובות והמסקנות שאפשר להוציא מהן. קלין מוביל את הכתובת ואת לשוננה, נוסחאותיה, את השמות הפרטיטים, את התארים, את כל תכנה אל העולם של התלמוד והמדרשה, ז"א אל העולם שמננו יצא מחברת לפיסטרתו. ב מבוא שכתב קורפוס הכתובות שלו (⁷) הוא מודיע כוונתו "להציג את הכתובות הבודדות עד כמה שאפשר לאור ההיסטוריה", ושם ע' 2 הוא מגדיש את הדבר אשר שם לו לקו לכלי עבודה חייו באפיוגרפיה היהודית: "בחקיר הכתובות נעזרו החוקרים עד עתה במקור בן זמנו, הספרות התלמודית, במידה קטנה מאד". בתיקון מעות זה ראה את תפקידו העיקרי. דוגמה נאה של עבודה הוא הדיון בכתובות שעיל גבי עמודים בבתי-הכנסיות (⁷) ופירשו לביטואים כמו "יהי שלום במקום זה ובכל מקומות ישראל", שהאב מן הספרות התלמודית והמדרשתית אגב דיון בכתובת כפר-ברעם (⁸). לאחר שנפתחה הסקירה המקדמת על עונת החפירות השנייה בבית-שערם, כתב קלין מיד מאמר מאלו, שאופיו הספרנטאני בולט כמעט מכל שורה. מתחן עושר ידיעותיו פירש בו את המציאות היהודית-היונית שחשפה מעדרו של החופר (⁹).

נטיה מיוחדת הייתה לו, לשמו של קלין,קשר קשור בין אנשים הנזכרים בכתובות ובין אלה הנזכרים בספרות התלמודית. הוא עבד בראשונה בעבודת התאמנה זו בין שני מיני המקורות האלה. בעבודת זהווים זו חרש קריקע בתוליה ממש, ואין לתמוה כי לפעמים הרחיק לכת. באוצר הכתובות שלו זיהה 13 מילוי, ואין לתמוה כי לפעמים הרחיק לכת. באוצר הכתובות שלו זיהה 13 אנשים (¹⁰). דוגמאות מעניינות לנסיבות לזיהוי האלה הן למשל מס' 43 בקורסוס הכתובות; שם הוא מזהה את "יהוסף מנחם" עם יוסף בן מנחם, אגסיאוס, הנזכר אצל יוספוס, קדמוניות ספר ט"ו, י"ב, ז'. הוא קבוע בהצלחה,

(7) ע' קורפוס הכתובות, ע' 67; ידיעות המכון למדעי היהדות, חוברת ב', ע' 26, ובעיקר

ההערות בע' 46.

(8) ע' שם, ע' 28 ואילך.

(9) ע' מאמרו: הערות אחדות למאמריהם של מייזלר ושבה על החפירות בבית שערם,

ידיעות ה' (תרצ"ח), ע' 109-116.

(10) ע' קורפוס הכתובות, ע' 2, הערת 1; המספרים הם 5; 8; 13; 9; 10; 110;

111; 112; 114; 162; ובכתובות בתיה-הנכנת מס' 3; 8; 14.

כפי אשת יהווזר בר קלון, שלום-ציוון ברה גמלא, הנזכרת בכתבות על גלוסקמה ירושלמית, היא אחות יהושע בן גמלא, הכהן הגדול שנתמנה מעתה אגריפס השני⁽¹¹⁾). המאמר האחרון שמסר בעצמו לדפוס קרוב לסוף ימיו גם הוא דין בזיהוי⁽¹²⁾). הוא הצליח לקבע מתחם הכתובות שרשרא יהושין במשפחות ידוועת, לחבריהן נזכרים בכתבונות ובספרות התלמודית. מהידיעות על בניין בתיכונת ו קישוטם, הנמצאות בכתבונות מנוקדות שונות של הגיל, הסיק, כי חכרי משפחות מכובדות אחדות נטלו על עצמן את ההוצאות הכרוכות במפעלים אלה. אז נמצא, איפוא, משפחות שהשפטן היה גדולה לא בנזקודה אחת בלבד אלא בגילו. רב מאוד סכום הידיעות שעלייהן אנו חיברים לו ולפערות חיינו. מי שזכה לעמוד בקשר אליו עם המלומד המנוח יודע להעירך לא רק את פועלתו אלא גם הרוח היפה שבנה עשתה. כל שיחה אותו על ענייני הכתובות הייתה מלאה תעוזות, שזרעו להוטיף חפש ולהרבות חשוב. מתחם שמחה רבה עקב את עבודות ביתור הכתובות, שגילה ד"ר מייזל בעית-שערים. בערות צערה ממש שמע את הסברי להופעות חדשות בחומר האפיגראפי היווני. פעם הציל את מייזל ואת המחבר מטעות ומכשלון בהבנת הכתובות, שנטగלהה לפני שנים מספר בבית-שערים.

יש קצת לשנות בין אדם ולפערות. פועלות קלין הייתה מוקדשת באהבת אםת לבירור שאלות א"י. הזרם הגדול של מחקר, חיפוש ומדע זורם דרך הדורות. כל מה שעושה תלמיד חכם בשדה חיפוש האכת מצטרף אל הזרם הגדול ונבלע. אולם פועלתו קיימת, כי הוא שרת את המדע בכל כוחו. ברוך זכרו לעולם.

(11) עי' קורפוס הכתובות, ע' 13-9. זהה מוצלח מאוד הוא זה הנזכר בכתבונות מס' 114 בקורפוס.

(12) עי' הערת 4.

חלוקת של פרופ. ש. קלין ז"ל בחקר דברי ימי הבית השני מאט א. שליט

שדה פועלתו של החוקר המנוח בכללו השתרע, כידוע, בשטח ידיעת ארץ-ישראל, ובעיקר בתחום של אחר גלות בבב. אולם טעות היא להניח, כי שעשו רבים, ש"ידיעת ארץ ישראל" בניסוחו של הפרופ' קלין ז"ל, מסתיגת בעיקר בקביעת היישובים הקדומים ובזיהוי שמותיהם. אמנם, הצד הזה שבחקירה